

Stiftelsen norsk Okkupasjonshistorie, 2014

Et verdensnavns vekst og fall

109692

BERØMT: Knut Hamsun i Sand Herredsrett 16. desember 1947, dagen han holdt sin forsvarstale. Dette er trolig det mest berømte bildet av Hamsun som finnes, tatt i skjæret av parafinlampen. **FOTO: SVERRE HEIBERG**

Knut Hamsuns innflytelse på vårt århundres diktning har vært enorm, men han er fremdeles omstridt.

Til uken vises Jan Troells film om dikterens siste, bitre år, samtidig som Hamsuns egen bok «Paa gjengrodde Stier» og Thorkild Hansens «Proessen mot Hamsun» blir utgitt på nytt.

«Et Papir stikker op av Dyngen, en Snipp av en Avis. Jeg prøver at hale til mig hele Avisen, men det mislykkes, jeg blir sittende bare med en avrevet Lap i Haanden (...) Det var en Avisfille uten Begyndelse og Ende, en længere Tekst, men saa uheldig avrevet at den blev uten Mening.»

Slik oppsummerer Knut Hamsun sitt livsløp da han hospiterer på Landvik gamlehjem og venter på at Høyesterett skal stadfeste erstatningsdommen mot ham, venneløs, æreløs, ruilert.

Det skulle gå mer enn 40 år fra det offisielle Norge fastslo at han slet med varig svekkede sjelsevner – til han ble opphøyet til offisiell dørråpner i utlandet. Det skjedde da Utenriksdepartementet lot utarbeide en dokumentarutstilling viet dikteren, på tysk, engelsk, fransk og spansk. Den har siden gått sin seiersgang i europeiske hovedsteder.

Her hjemme er det ikke like greit. Da det for få år siden var tale om å reise Hamsun en bys- te, først i Grimstad, så i Tromsø, var det noen som i siste liten fikk kalde føtter og hete hoder, og planene ble forpurret. Men i utlandet duger han.

Det hersker ingen tvil om at Hamsun stilte seg på Quislings og okkupantenes side under krigen ved å skrive rundt 15 artikler og opprop, verst av alt kanskje nekrologen over Hitler i mai 1945. At det vakte folks harme, er forståelig. Men måten han fikkunngjelde på, tjener oss til liten ære. Riksadvokaten henla straffesaken fordi Hamsun var gammel og led av «varig svekkede sjelsevner», ifølge den psykiatriske ekspertise. Behandlingen oldingen måtte utstå på Psykiatrisk klinikk, er uverdig en rettsstat. Hamsun ønsket selv å bli tiltalt etter straffeloven, han ville stå til ansvar. I stedet ble det anlagt erstatningssak mot ham, der han på tvilsomt juridisk grunnlag ble dømt til å betale 425.000 kroner, en kolossal sum på den tiden. I offentlighetens øyne ble dette en straffesak, enda tiltalen for landsforræderi var frafalt.

Litterært tidehverv

Det inntraff et litterært tidsskifte i Norden omkring 1890, til det som noe upresist kalles nyromantikken. Retningen var en reaksjon mot naturalismen. Nå skulle fantasien erstatte naturvitenskapelige årsakslover, følelsene fortrenge husholdningsfornuften, stemninger skyve logikk, landturer og sildefiske til side, innfallsdiktningen vrake forankringer i arv, miljø og den historiske situasjon, drømmen utviske dagskampen.

Når 1890 nevnes eksplisitt i litteraturhistorien, skyldes det i høy grad utgivelsen av «Sult». Ingen norsk roman har noengang omkaset litterære normer i samme målestokk. Knut Hamsun fremsto med ett slag som den fremste av de nye forfatterne. De beste av Hamsuns 90-tallsromaner skulle forme premisene for hele det 20. århundres diktning, for den retning som omfattes av samlebegrepet modernisme. Hans innflytelse har vært enorm; det finnes knapt noen betydelig forfatter i dette århundre som ikke står i gjeld til vår romanmester.

Det moderne prosjekt, hos Hamsun demonstrert i «Sult», men kanskje enda mer overbevisende i «Mysterier» (1892), avdekker sinnstilstander som angst, identitetsproblemer og selvspalting, isolasjons- og fremmedfølelse, at tilværelsen er meningsløs – en utmerket etikett på vårt nevrotiske sekel. Men er Hamsuns psykologiske intuisjon hele forklaringen på den tiltrekning han har øvet på

lesere verden over i snart hundre år?

Hamsun har ofte vært betegnet som ungdommens forfatter fremfor noen, den uforlignelige kronikør av sårbarheten, trassen, de uregjerlige lidenskaper, sjelens søthet, sjelens sår. Grunnlaget for hans uvisnelige popularitet er da også at stadig nye generasjoner oppdager ham.

Hamsuns genialitet ligger i hans evne til å fange det genuint almenmenneskelige, det hele menneske med sine skrøpeligheter og sin storhet, som overskrider alle nasjonale og kulturelle grenser. Livet er i ett og alt slett ikke lekkert og harmonisk til enhver tid. Hvis man ikke påregner vrangsidene, tarveligheten og tapene i tilværelsen, blir det gode livet uten mening. Ingen forfatter kan vekke større varme og inderlighet, kan tilkjennegi en mer intens livsbejaelse, men ingen kan som han løfte opp menneskekryppet og slippe det plums i bakken. I siste tredjedel av forfatterskapet viser han kanskje tilløp til evangelisering, skjønt man kan ikke være sikker, for det finnes en ironisk dobbeltbunn i alt han skriver. Men noen lovstifter er han definitivt ikke.

Nøkkelord til forståelse av Hamsuns begavelse er lykkelige kombinasjoner av følsomhet og energi, av innlevelsessevne og viljekraft. Hans skriftunivers er primitivt i betydningen opprinnelig, hans originalitet består i evnen til å se og oppfange det kompliserte i det enkle, det grenseløse, det universelle i bagateller, tingenes og fenomenenes elementaritet.

Stilen

Det har vært sagt at det fineste ved å være nordmann er at man kan lese Hamsun på originalsproget, hans forførende, forheksende stil; setninger som omfavnelser, som piskerapp. Ingen har skrevet vakrere norsk, ingen vil noensinne gjøre det heller. Og hvem kan som han skape verdenslitteratur av smålatne lakttagelser:

«Men blide Stunder det har alle. En Fange sitter paa sin Kjærrer og kjører til Skafottet, en Spiker gnager ham i Sætet, han flytter sig og føler det mere behagelig.»

Knut Hamsun ble født 4. august 1859 i Lom i Gudbrandsdalen, ifølge oppslagsverkene, skjønt fødestedet kan være Vågå. Da han var fire år, flyttet familien til Hamarøy i Nordland. Han var døpt Knud Pedersen, og det navn som skulle vinne verdensry, var opprinnelig en trykkfeil som oppsto da han publiserte en artikkel under navnet Knut Hamsund, etter hjemstedet på Hamarøy. Setteren hadde glemt d'en. Før gjennombruddet med «Sult» utga han noen fortellinger og dikt, der de første anslag til hans mesterlige stilkunst fornemmes. Han prøvde seg i mange yrker, og hadde to opphold i USA på 1880-tallet.

Et hav av sau

Hamsun skrev bøker i mer enn 70 år og er oversatt til 32 språk. I 1920 fikk han nobelpriisen for «Markens Grøde», forøvrig den første som mottok den for et enkeltverk, og fra da av vokste hans berømmelse og folkekjærhet med lavinefart. Særlig ble trilogien om prosjektmakeren August umåtelig populær, og da forfatteren endelig tok livet av ham, «i et hav av sau», protesterte et hav av lesere. Men da den store mester døde, 19. februar 1952, var han «glemt». Dessuten arrangerte nasjonen olympiske vinterleker.

VON SYDOW:
Den svenske
skuespilleren
Max von Sy-
dow spiller
Knut Hamsun
i Jan Troells
film «Ham-
sun».

Her er Knut Hamsuns egen forsvarstale

Dette er Knut Hamsuns forsvarstale i retten 16. desember 1947. Her forteller han om sitt forhold til NS, og om sin tro på det storgermanske verdenssamfunn.

„ «Ja jeg skal ikke oppta så svært lang tid for den ærede rett. Det er jo ikke meg som har annonsert i pressen for lang, lang tid, for år og dag siden, at nå skulde hele mitt synderegister oppruller. Det var en mann fra erstatningsdirektoratet som var med på det, en sakfører sammen med en journalist. Dette passer forresten meg godt. Jeg har for 2 år siden i et langt brev til Riksadvokaten skrevet at jeg ville redegjøre for alt meg og mitt. Nå er ielligheten her, og jeg vil bidra mitt til at mitt synderegister ordentlig og moralsk oppruller.

Jeg har sett nok av i de år som er gått, at man har stått og vært flinke i retten og forsvart sig med liv og lyst med prosessfullmektliger, sakførere og prokuratorer, og like meget hjalp det. Dommen har i alminnelighet vært lite påvirket av disse flinkheter. Det har gått mest etter statsadvokatens, etter aktors påstann, den såkalte påstann. Det er et mystisk begrep som jeg ikke skjønner meg noe på. Jeg gir avkall på å være flink her og nå.

Jeg har forresten å be om unnskyldning for min afasi, som gjør at mine ord, det uttrykk jeg måtte velge i fleng, har lett for å overskride min mening, ja også under-skride den.

Jeg har forresten svart på alle spørsmål før, så vidt jeg kan skjønne. I begynnelsen kom det rett som det var politifolk fra Grimstad med papirer til meg, som jeg forresten ikke leste. Så var det forhørsretten for 2, 3 eller 5 år siden. Det er så lenge siden at jeg intet husker, men jeg svarte på spørsmålene. Så var det den lange tiden som jeg

var lukket inne i en anstalt i Oslo, hvor det gjaldt å finne ut om jeg var sinnssyk, eller kanskje det gjaldt mest å finne ut at jeg var sinnssyk, og hvor jeg måtte svare på alskens idiotiske spørsmål. Så jeg kan ikke gjøre det klarere nå enn jeg alt har gjort det hele veien.

Det som skal felle meg – til jorden – er ene og alene mine artikler i avisene. Det er ingen annen ting som kan overføres på meg. For så vidt er mitt regnskap meget enkelt og greit. Jeg har ikke angitt noen, ikke deltatt i møter, ikke engang vært innblandet i svarteboersaffærer. Jeg har ikke gitt noe til frontkjemperne eller til noe annet NS, som det nå sies at jeg har vært medlem av. Ingenting altså. – Jeg har ikke vært medlem av NS. Jeg har prøvet på å forstå hva NS var for noe, jeg har prøvet å sette meg inn i det, men det ble ikke til noe. Men det kan godt være at jeg nå og da kan ha skrevet i NS' ånd. Jeg vet ikke, for jeg vet ikke hva NS' ånd er. Men det kan godt hende at jeg har skrevet i NS' ånd, at det altså kan ha sivet litt inn i meg fra de aviser jeg leste. I et hvert tilfelle står jo mine artikler der for alles øyne. Jeg prøver ikke på å redusere dem, gjøre dem ringere enn de er, det kan være galt nok før. Tvertimot, jeg står inne for dem nå som før, og som jeg alltid har gjort.

Jeg ber om å få understreke at jeg satt og skrev i et okkupert land, i et hørtatt land,

„ Det som skal felle meg – til jorden – er ene og alene mine artikler i avisene „

og jeg vil i den forbindelse gjerne gi noen meget korte opplysninger om meg selv. Vi var forespelt at Norge skulle få en høy, en fremtredende plass i det storgermanske verdenssamfunn, som nå var i emning og som vi alle trodde på, mer eller mindre, men alle trodde på det. Jeg trodde på det, derfor skrev jeg som jeg gjorde. Jeg skrev om Norge som nå skulle få en slik høy plass blant de germanske land i Europa. At jeg også i noenlunde tilsvarende grad måtte skrive om okkupasjonsmakten, det skulle være ærlig og redelig å forstå. Jeg skulde jo ikke utsette meg selv for å bli mistenkt – hva jeg forresten meget paradoksal i virkeligheten allikevel ble. Jeg var hele tiden omgitt av tyske offiserer og mannskap i mitt hus, ja endog om natten, jo mange ganger også om natten, til den lyse morgen, og jeg måtte iblant få det inntrykk at jeg var omgitt av observatører, av folk som skulle kontrollere meg og mitt hushold. Fra relativt høyt tysk hold ble jeg 2 ganger (som jeg husker nå), 2 ganger minnet om at jeg ikke utrettet så meget som visse navngivne svensker utrettet, og det ble påpekt for meg at Sverige var et nøytralt land, hva jo Norge ikke var. Nei man var ikke videre tilfreds med meg. Man hadde ventet seg mere av meg enn man fikk. Når jeg da under disse omstendigheter, disse forhold satt og skrev, så vil det være forståelig at jeg til en viss grad måtte balansere, som den jeg var, som den mann med det navn jeg var, at jeg måtte balansere mellom mitt land og det andre. Jeg sier ikke dette for å unnskyldte meg, forsvare meg. Jeg forsvarer meg overhodet ikke. Jeg gir det til forklaring, jeg gir det som en opplysning til den ærede rett.

Om ingen sa meg at det var galt det jeg satt og skrev, ingen i hele landet. Jeg satt alene på mitt rom, utelukkende henvist til meg selv. Jeg hørte ikke, jeg var så døv, man kunne ikke ha noe med meg å gjøre. Det ble banket i ovnsrøret til meg nedenfra når jeg skulle komme ned å få mat, den lyden hørte

jeg. Jeg gikk ned, fikk min mat og gikk opp, igjen til meg selv og satte meg. I månedsvis, i årevis, i alle disse år var det slik. Og aldri kom et liten vink til meg. Jeg var jo ikke noen rømling. Jeg hadde et litt kjent navn i landet. Jeg mente å ha venner i begge de norske leirer, både blant quislinger og jøssinger. Men aldri kom et lite vink til meg, et lite godt råd fra omverdenen. Nei det holdt omverdenen seg meget nøye ifra. Og fra mitt hushold og fra min familie hørde det sjelden eller aldri så at jeg kunne få litt opplysning eller hjelp. Alle ting måtte jo foregå skriftlig til meg, og det ble for plagsomt. Jeg ble sittende der. Under disse omstendigheter hadde jeg bare å holde meg til mine 2 aviser, Aftenposten og Fritt Folk, og i de to bladene sto det jo ikke at det var galt det jeg satt og skrev. Tvertimot.

Og det var ikke galt det jeg satt og skrev. Det var ikke galt da jeg skrev det. Det var rett, og det jeg skrev var rett.

Jeg skal forklare det. Hva skrev jeg? Jeg skrev for å hindre at norsk ungdom og manndom opptrådte tosket og utfordrende til okkupasjonsmakten til ingen verdens nytte, bare til undergang og død for dem selv. Det skrev jeg og varierte på mange forskjellige måter.

De som hoverer over meg nå, fordi de har seiret, seiret i det ytre, på overflaten, de har ikke som jeg hatt besøk av familier, fra de minste og oppover, som kom og gråt for sine fedre, sine sønner og sine brødre som satt innestengt i en eller annen piggråd-leir, og nå var – dødsdømt. Ja nå var dødsdømt. Nå, jeg hadde ingen makt, men de kom til meg. Jeg hadde ingen som helst makt, men jeg telegraferte. Jeg vendte meg til Hitler og til Terboven. Jeg gjorde endog krokveier til andre, f.eks. til en mann som het Müller, som sas å sitte inne med innflytelse og makt bak forhenget. Det må vel finnes et arkiv et eller annet sted hvor alle mine telegrammer finnes. Det var mange av dem. Jeg telegraferte natt og dag når tiden var knapp og det gjaldt liv eller død for

Aftenposten Søndag 14. april 1996

**„Og det var ikke galt
det jeg satt og skrev.
Det var ikke galt da
jeg skrev det. Det var
rett, og det jeg skrev
var rett „**

mine landsmenn. Jeg fikk konen til min gårdsbestyrer til å telefonere mine telegrammer, da jeg ikke selv kunne gjøre det. Og det var altså disse telegrammer, som til slutt gjorde tyskerne litt mistenksomme overfor meg. De holdt meg for en slags megler, en litt upålitelig megler som det var best å holde et lite øye med. Hitler selv fraba seg til slutt mine henvendelser. Han ble kjed av dem. Han viste meg til Terboven, men Terboven svarte meg ikke. Hvor vidt mine telegrammer var til noen hjelp det vet jeg ikke, like så litt som mine stubber i bladene var til noen avskrekkelse for mine landsmenn, som de fra min side var tenkt å være det. Isteden for denne min kanskje fåfengte

virksomhet på telegrafen skulle jeg kanskje heller ha skjult meg selv. Jeg kunde ha prøvet på å stikke meg over til Sverige, som så mange gjorde. Jeg vilde ikke ha kommet bort der. Jeg har mange venner der, jeg har min store og mektige forlegger der. Og jeg kunne ha prøvet å karre meg over til England, som også så mange gjorde, og som siden kom tilbake derfra som helter, fordi de hadde forlatt sitt land, rømt fra sitt land. Jeg gjorde ingenting i den retning, rørte meg ikke, det falt meg aldri inn. Jeg mente å tjene mitt land best ved bli hvor jeg var og drive mitt jordbruk etter evne nå midt i denne trange tid, da nasjonen manglet alt, og så forøvrig bruke min penn for det Norge som nå skulle få en slik høy rang blant de germanske land i Europa. Den tanke tiltalte meg fra begynnelsen av. Den gjorde mer, den begeistret meg, den besatte meg. Jeg vet ikke at jeg var kvitt den noen gang i all denne tid, mens jeg satt der i min ensomhet. Jeg syntes det var en stor tanke for Norge, og jeg synes den dag i dag at det var en stor og god idé for Norge, vel verd å kjempe for og arbeide for: Norge, et selvstående og selvlysende land borti Europas utkant! Jeg hadde en stjerne hos det tysk folk, likesom jeg hadde en stjerne hos det russiske, disse to mektige nasjoner holdt sin hånd over meg og ville ikke alltid avslå mine henvendelser.

VINNEREN: Dette er Nobelprisen Hamsun, fotografert en gang i 1920-årene. Det var i 1920 han fikk Nobelprisen for «Markens Grøde».

Men det gikk skjevt med det jeg virket, det gikk skjevt med det. Jeg kom nokså fort i villrede med meg selv, og i den dypeste villrede kom jeg da kongen og hans regjering frivillig forlot landet og satte seg selv ut av funksjon her hjemme. Det slo hele grunnlaget unna meg. Jeg ble hengende mellom himmel og jord. Jeg hadde intet fast å holde meg til lenger. Så satt jeg og skrev, satt og telegraferte og grublet. Min tilstand i denne tid var grublen. Jeg grublet på alt. Jeg kunne således minne meg selv om at hvert eneste stort og stolt kulturnavn vi eier i Norge først hadde gått gjennom det germanske Tyskland for å bli stort i hele verden. Det hadde jeg ikke urett i å tepke. Men jeg fikk feil for det. Også for dette fikk jeg feil, skjønt det er den soleklarest sannhet i vår historie, vår nye historie.

Men det førte ikke frem for meg, nei det førte ikke frem for meg. Det førte tvertimot til at jeg i alles øyne og hjerter satt der og svek det Norge jeg vilde heve opp. At jeg svek det. Nå, det får så være. Det får så være hva alle disse allverdens øyne og hjerter nå vil belaste meg for. Det er mitt tap som jeg har å bære. Og om 100 år er altting glemt. Da er endog denne ærede rett glemt, totalt glemt. Alle våre navn her til stede idag vil om 100 år være utslettet av jorden og huskes ikke mere, nevnes ikke mere. Vår skjebne er glemt.

Når jeg satt der og skrev etter beste evne og telegraferte natt og dag, så satt jeg altså og forrædde mitt land, heter det. Jeg var landsforræder, heter det. Det får så være. Men jeg følte det ikke slik, kjente det ikke slik, og jeg kjenner det ikke slik idag heller. Jeg har den beste fred med meg selv, den aller beste samvittighet.

Jeg holder det almindelige omdømme nokså høyt. Jeg holder vårt norske rettsvesen enda høyere, men jeg holder det ikke så høyt som jeg holder min egen bevissthet om hva som er godt og ondt, hva som er rett og galt. Jeg er gammel nok til å ha en rettesnor for meg selv, og dette er min.

I mitt efterhånden nokså lange liv, og i alle de land jeg har fart og blant alle de folkeslag jeg har blandet meg i, har jeg evig og alltid bevart og hevdet *hjemlandet* i mitt sinn. Og jeg akter fremdeles å gjemme mitt fedreland der, mens jeg venter på min endelige dom.

Nå takker jeg den ærede rett.

Utdrag fra Knut Hamsuns
«På gjengroddes stier» (utkommet første
gang i 1949), trykket med tillatelse fra
Gyldendal Norsk Forlag.

**„Og om 100 år er
allting glemt. Da er
endog denne ærede rett
glemt, totalt glemt „**